

Пшеничний Т. Ю. Научное наследие Атанасия Пекаря в контексте изучения истории Украинской греко-католической церкви на Закарпатье в первой половине XX в.

Развитие отечественной исторической науки тесно связано с именами людей, которые из-за сложной общественно-политической ситуации XX в. были несколько позабыты. К таким личностям относится известный украинский историк церкви, монах Ордена Святого Василия Великого о. Атанасий Пекарь. В статье дается анализ научного наследия ученого в контексте изучения им одной из самых трагических страниц церковной истории на Закарпатье, которая связана с Украинской греко-католической церковью в XX в.

Ключевые слова: Украинская греко-католическая церковь, Закарпатье, Венгрия, УССР, СССР, историческая наука.

УДК 261(1920)

Ю. В. Новак-Голубева

СТАВЛЕННЯ СИНОДАЛЬНОЇ (ОБНОВЛЕНСЬКОЇ) ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ ДО СЕКТАНТІВ УПРОДОВЖ 1920–х рр.

У статті аналізується позиція Синодальної (Обновленської) церкви щодо сектантського руху в Україні впродовж 1920-х рр.; з'ясовано основні причини збільшення численності сектантських громад; простежено основні методи її полеміки із сектантами. У науковій розвідці авторка залучає широкий спектр тогочасної релігійної періодики. Аналітично розглядаючи антисектантські доповіді та проповіді обновленців, виокремлює основні положення та мотивації боротьби обновленства зі сектантством. Також дослідниця простежує динаміку відносин Синодальної (Обновленської) церкви та релігійних меншин упродовж 1920-х рр.

Ключові слова: Синодальна (Обновленська) церква, молокани, сектантство, Священний Синод.

Актуальність теми зумовлена необхідністю вивчення суспільно-релігійних трансформацій в Україні впродовж 1920-х рр. Недослідженими лакунами у вітчизняній науці залишаються, зокрема, відносини між православними церквами та сектантськими громадами.

Державно-церковні відносини в УСРР упродовж 1920-х рр. висвітлені у вітчизняних працях науковців, зокрема В. Паценка, А. Зінченка, О. Ігнатуші, А. Киридон, С. Жилюка. Вони, реалізувавши низку студій тогочасної державно-партійної релігійної політики, міжцерковних відносин, репресій 1920 – 1930-х рр. тощо, побіжно торкалися й деяких питань сектантського руху.

В Україні цей період характеризувався помітним збільшенням кількості сектантських осередків. Так, станом на 1925 р. органи влади до сектантства відносили 1 349 громад (164 064 осіб), а до православ'я – 9 071 (6 499 730 осіб) [5, с. 126]. Таким чином, у відсотковому співвідношенні кількість сектантських громад до православних складала 15%. Зокрема, в Коростенському окрузі станом на 1 січня 1926 р. нараховувалося 9 101 осіб сектантів, а православних – 73 735 [4, с. 44]. Що складало у співвідношенні 12,34%. Загалом у межах різних населених пунктів Волині-Житомирщини кількість сектантів у співвідношенні до православних складала приблизно 10–15 %. Слід уточнити, що до сектантів органи радянської влади відносили духоборів, молокан, мальованців та ін. До них зараховували й громади протестантів, які наголосимо, були більш чисельними.

Звертає на себе увагу те, що впродовж 1921 – 1924 рр. щорічний приріст сектантських громад в Україні складав приблизно 150-200%. За даними Всеукраїнської антирелігійної комісії (ВАК) при ЦК КП(б)У на жовтень 1925 р. кількість послідовників раціоналістичного та містичного сектантства зростає у шість разів і становила 1 578 громад (148 627 осіб). Загалом сектантський рух в Україні в цей час був представлений приблизно двома десятками течій [4, с. 298].

Поширення сектантства на початку 1920-х рр. деякі дослідники пояснюють тим, що Російська православна церква, втративши державну підтримку, виявилась не здатною самостійно боротись з ним, оскільки колишні механізми місіонерської діяльності вже не працювали.

Відомо, що Російська православна церква першою зазнала удару радянської антирелігійної машини. Не без допомоги влади вона була розколота на кілька течій, що, безумовно, суттєво ослабило її. З іншого боку, православних приваблювали не лише ідеї любові та ненасилля, але і специфічна організація сектантських громад. У цей важкий час їхні осередки багатьма сприймалися як своєрідні острівці колективізму, єднання, середовище вияву суто людських відносин і почуттів, оскільки сектанти нерідко організували різноманітні благодійні акції, безкоштовні обіди тощо [6]. Іншим фактором поширення сектантства варто вважати дезінтеграцію православ'я, що зумовило послаблення його місіонерської роботи, оскільки основні зусилля його кліру спрямовувалися на зміцнення власних інституцій.

У цьому сенсі зазначимо, що впродовж 1920 рр. в Україні діяли кілька православних конфесій: Український екзархат Російської православної церкви (РПЦ), староцерковники, старослов'яни, тихонівці, екзархісти), Всеукраїнська православна автокефальна синодальна церква (обновленці), Українська автокефальна православна церква (УАПЦ, липківці, самосвяти), Діяльна Христова Церква (ДХЦ), Соборно-єпископська церква (булдовщина, лубенський розкол) [5, с. 128].

Загалом протидія православних конфесій поширенню та зміцненню позицій сектантів полягала в наступному: будь-яке їхнє вчення вважалось помилковим, "лжевченням". Зрештою, цей підхід у боротьбі із сектантством неефективним визнавали самі православні, зокрема обновленці у своєму офіційно, тобто в часописі "Вестник Священного Синода Православной Российской Церкви", за 1927 р. у статті під доволі промовистою назвою "Подлинный лик сектантства", писали: "Ми не панікуємо, коли говоримо, що сектантство збільшується кількісно і росте за рахунок православ'я. Але коли ми прислухаємося до їхньої пропаганди, коли уважно читаємо сектантські журнали, коли ведемо бесіду із самими сектантами, ми розуміємо, що сектантство не тільки збільшується кількісно, але іде вперед у винаході нових методів пропаганди свого вчення, викриває наші слабкі сторони і їх використовує" [7, с. 7]. Це помітили не лише самі православні, а й місцеві органи влади. Так, у політичній доповіді за 1923 р. Волинського губкому секретар Березін майже повторив ті ж причини поширення сектантства: "Розколи в духовенстві, робота духовних пропагандистів різних напрямів, їх боротьба між собою... Все це спонукає зростання сектантства в окрузі" [11, арк. 20].

Поширенню сектантства сприяла також його активна видавнича діяльність низки його напрямів. Так, більш-менш регулярно виходили часопис "Баптист", журнал євангельських християн "Християнин", видання молокан "Вісник духовних християн молокан", а також журнали адвентистів сьомого дня "Голос Істини" та "Благовісник". Із них православні отримували інформацію про віровчення сектантів, виникнення нових течій, методи їхньої пропаганди, події внутрішнього життя та суспільно-політичні погляди тощо [7, с. 7].

Ставлення Синодальної церкви, яку і в ті часи, і нині інколи скорочено називають обновленцями, до сектантства на початку 1920-х рр. було вкрай негативним. Водночас до деяких протестантських конфесій, зокрема баптистів, впродовж деякого часу залишалось невизначеним. Щоб окреслити тодішню релігійну ситуацію в Україні, докладніше зупинимось на тогочасних взаємовідносинах деяких протестантських конфесій із православними. Акцентуємо, що окремі протестантські організації, насамперед баптисти, спочатку обновленців сприймали як своїх союзників у боротьбі проти Російської православної церкви. Вони сподівались, що реформування православ'я, яке вони пропагували, усуне окремі віросповідні та ідеологічні розбіжності між ними, навіть зможе сприяти конструктивному діалогу з об'єднаними питань. Цей їхній підхід до баптистів впливав із того, що частина інтелігенції ще в дореволюційні часи критично ставилася до Російської православної церкви як ланки царського самодержавного режиму й нерідко відкрито висловлювала своє лояльне ставлення до сектантства. З огляду на це, 1923 р. баптисти звертались до обновленців із пропозицією розпочати пошук шляхів щодо об'єднання, але отримали рішучу відмову. Хоча водночас серед обновленського духовенства були особи, зокрема священник із Харкова Володимир Шаповалов, котрі намагались порозумітися з протестантами. Вони інколи запрошували їх на свої з'їзди та відвідували зібрання протестантів [3, с. 294].

Ставлення обновленців до протестантів змінилось після 1923 р., тобто після першого обновленського собору. Зазначимо, що на ньому не піднімалося питання про діяльність сектантів. Але пізніше його Священним Синодом були розіслані циркуляри, де єпархіальним управлінням пропонувалося подати до Місіонерської Ради при Синоді відомості про секти, зокрема характер їхньої пропаганди. Зрештою, у січні 1925 р. розширений пленум Священного Синоду та з'їзд обновленців, який відбувся 1926 р., однозначно висловилися за розгортання боротьби проти сектантства. Вже у квітні 1926 р. пленум Священного Синоду обновленців переорганізував свою Місіонерську Раду, що вже безпосередньо займалась скликанням Місіонерського Всесоюзного з'їзду обновленців. Зрештою на ньому були виголошені доповіді антисектантського змісту митрополита О. Введенського "О сущности сектантства", професора В. Белолікова "О типах современного сектантства", а також протоієрея А. Ендека "О практических мерах борьбы с сектантством". Основні їхні тези лягли в основу розробки резолюції з'їзду щодо боротьби із сектантством [3, с. 295].

Така позиція Обновленської церкви щодо сектантства була зумовлена необхідністю відчуження від нього на офіційному рівні, оскільки ієрархи Російської православної церкви, або як їх тоді дуже часто називали тихонівці, називали цю конфесію сектантською. В умовах конкуренційної боротьби православних течій антисектантська позиція обновленської церкви була цілком зрозумілою [3, с. 195].

Ще однією очевидною причиною протистояння Обновленської церкви та сектантських організацій була боротьба за вербовку нових членів. Так для прикладу, згідно відомості Житомирського (Волинського) окружного комітету КП(б)У зазначалось що приріст сектантства цілком проходить з православного середовища. Зазвичай з лона православ'я колишні прибічники переходили до баптистів, євангельських християн та до містичного християнства, приміром корніївщини. І, як відмічають місцеві органи радянської влади, "ворожість до православної церкви – спільна риса всіх сект" [12, арк. 81].

Боротьба православних, зокрема обновленців, із сектантством чітко простежується в їхніх періодичних виданнях. Проте жорстка тональність антисектантських публікацій російського обновленського журналу "Вестник" помітно відрізнялися від дещо пом'якшеної риторики статей українського "Благовісника". З 1925 р. практично жоден примірник "Вестника" не виходив без погромної антисектантської публікації. Ця зміна ставлення до сектантства цього часопису була пов'язана зі зміною його редактора. З 1926 р. тематика журналу головним чином була пов'язана з питаннями полеміки з Російською православною церквою, а також боротьбою із сектантством.

Так, гострі, викривальні матеріали щодо сектантів належали професору В. Белолікову, котрий у них інколи навіть вдавався до брутальності. Характерною рисою антисектантських статей обновленців, було те, що вони з метою дискредитації українського автокефального руху називали сектантськими громади УАПЦ.

Ототожненням українських автокефалістів із сектантами професор В. Белоліков намагався звинуватити їх у шкідливому впливі на суспільне життя УСРР [3, с. 87].

Матеріали антисектантського змісту, що знаходили місце на сторінках “Благовісника”, яскраво прослідковуються впродовж цього 1926 р. Це були насамперед публікації протоієрея С. Козубовського “Беседи с сектантами” та додатки “Миссионерського указателя”, де зазначалися місця зі Святого Письма на захист православ’я. В них містилися аргументи цього автора стосовно питань вшанування святих, ангелів, Божої Матері та молитовне звернення до них. Також у “Благовіснику” він публікував полемічні тексти, які стосувалися “помилкового” трактування сектантами питань про кінець світу тощо [7, с. 79 – 82].

Антисектантський курс Обновленської церкви розчарував сектантських провідників, зокрема молокан, які сподівалися, якщо не на об’єднання з нею, то принаймні на порозуміння. Так, керівник молокан М. Кудінов 1927 р. говорив, що “нам, молоканам, особливо не бажано вести полеміку з обновленнями, тому що обновленство, хоча й з великою обережністю, все ж таки ступає на шлях боротьби проти старого відживаючого православ’я, і ми, сектанти, були дуже зраділи, коли п’ять років тому обновленці розпочали виявляти ознаки духовного життя, викривати стару церкву й руйнувати її основу за тим, щоб розвалити її і на її розвалинах збудувати дійсно Христову церкву із живих цеглин. Ми очікували, що обновленці займуть правильну лінію, згідно євангельського вчення, розпочнуть вивільняти православ’я від шкідливих і згубних помилок, звільнять храми від ікон і зовсім не потрібних прикрас” [7].

Подібно до молокан своє розчарування у ставленні до них обновленців висловили й баптисти. Зокрема, в одному із номерів журналу “Баптист” йшлося про те, що її керівники змінили своє ставлення до них. Зокрема, зазначалося, що очільник обновленства митрополит Олександр не виправдав їхніх сподівань на реформу своєї церкви. Він 1923 р. під час диспуту в Євпаторії назвав баптистів “братами у Христі”, а вже 1927 р. в одній із своїх доповідей говорив, що “одним із головних завдань обновленства є боротьба з баптистами”. Автор цієї публікації зазначив, що “з братами не борються – з братами живуть у мирі”. Баптисти писали про те, що всіх найбільш важливих принципів обновленства вони вже давно дотримуються, зокрема ставлення до аскетизму, активної участі в будівництві “нового життя”, підвищення авторитету пастирства тощо. Саме тому, твердив він, відсутні підстави для протистояння цих двох конфесій. Обновленцям пропонували спільну роботу проти загального ворога – безвір’я, закликали до любові та миру, цілковитої терпимості щодо інакомислячих [4, с. 297].

У своїх численних публікаціях на шпальтах “Благовісника” професор В. Белоліков обґрунтував наступні чинники тогочасного зміцнення позицій сектантства. До них він відніс появу “Декрету про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”. На його переконання саме це мало суттєвий вплив на відмінну колишнього антисектантського законодавства, що зумовило сектантський прозелітизм. Він наголошував, що Російська православна церква втратила державну опіку, якою вона звикла послуговуватися. Саме тому вона майже припинила місіонерську працю, зокрема серед сектантів. В. Белоліков писав, що саме тому “безпорадне, непідготовлене сільське духовенство” залишилося віч-на-віч з організованим сектантським рухом [9].

Цей автор твердив, що православ’я, зокрема обновленство, опинилося у складному становищі, яким скористалися сектанти, “уміло граючи почуттями людей”. Саме цим він пояснював успіх “напівмістичних” та містичних сектантських течій.

Важливими чинниками зміцнення позицій сектантів В. Белоліков вважав наявність розколів у православ’ї, відсутність порозуміння у середовищі його кліру, зокрема консолідації у протидії сектантському рухові [10].

До головних причин зміцнення сектантства він відносив упосліджений правовий статус православного духовенства, його скрутне матеріальне становище, а також відчутне падіння його інтелектуального рівня. Так, зокрема, він писав: “Матеріальні злидні, повне безправ’я, відсутність книг, газет, спеціальної духовної літератури позбавляють можливості духовенству поповнити свої знання, щоб дати гідну відповідь сектантству та атеїзму” [9].

Отже, фактично обновленці не були спроможні дати належну відсіч сектантам, громади яких множилися збільшувались за рахунок, зокрема, православних. Сектантські громади приваблювали до себе населення України через їхню згуртованість та взаємодопомогу, наполегливість та енергійність у досягненні визначених цілей, зокрема подолання багатьох перешкод, які заважали їх повноцінному функціонуванню. На користь суспільному іміджу сектантських осередків була й їхня доволі широка благодійність, що не обмежувалася своїх членів. Морально та матеріально вони допомагали й послідовникам інших конфесій, частина з яких була їхніми родичами. Для немалої частини новонавернених сектантів їх конфесійний вибір був пов’язаний із високим рівнем дотримання в сектантських громадах засад християнської моралі. Так, абсолютна більшість їх adeptів не були схильні до пияцтва, крадіяства, порушень благочестя. Водночас багатьох мешканців міських і сільських поселень України приваблювали господарські успіхи низки сектантських осередків, а також їхні заклики щодо необхідності досягнення загального братерства людей, майнової рівності. Окремі із цих гасел співпадали з тими, які йшли від влади. Саме це допомогло окремим із сектантських проповідників стати лідерами громадського життя тих чи інших населених пунктів. Це, у свою чергу, сприяло популяризації їх ідеології та способу життя. [4, с. 309].

Неодноразово в губернських звітах зазначалося, що “боротьбу із сектантством веде духовенство і навпаки” [11]. Але самі ж православні діячі усвідомлювали справжні причини невдач православної місії та посилення сектантства. Зокрема, один із обновленських священників із цього приводу зазначав: “Треба нам не язиком і словами, а самим життям, прикладом, духом, чистотою показувати справжню красу

християнства". Водночас священник М. Арефський підкреслював: "Ми живемо у такий час, коли церковні питання не можуть вирішуватися привселюдними дебатами чи викриттям; народові потрібно, щоб були задоволені його життєві духовні потреби. Насамперед ми самі повинні подивитись на себе і неупереджено перевірити власне становище" [2]. Він звертав увагу на ті позитивні сторони сектантського руху, яких бракувало Обновленській церкві: "Ми не можемо відвертатися від тих особливостей сектантства, які характеризують його внутрішнє життя: вони давно мають правильно організовану громаду, до побудови якої ми тільки тепер переходимо, але зробити це нам поки-що не вдається. Справа благодійництва, справа загального народного співу, справа проповідництва, що часом переходить до дивовижних чутливих розмов про Господа, – у них зазвичай скрізь і завжди, у якому товаристві вони не знаходились, говорити про Господа, про Його любов, турботу, спокуту, підтверджуючи це все словами з маленької книжечки Нового Заповіту, яка завжди з ними, з якою вони ніколи не розлучаються. Хіба це не позитивні риси сектантства?" [4, с. 310 – 311].

Отже, ставлення обновленців до сектантів упродовж 1920-х рр. було неоднозначним, воно з часом помітно коригувалося. Так, якщо у їх першій половині вони зближувалися, зокрема з баптистами і були лояльними з молоканами, то вже при Патріаршому Священному Синоді 1927 р. Обновленська церква називала їх "сектантами" та "відступниками". У свою чергу, громади сектантів помітно чисельно зростали за рахунок православних. Боротьба православних конфесій із сектантами чітко простежувалася в тогочасних періодичних виданнях.

Зазначимо, що в цей час обновленці практично відмовилися проведення глибоких реформ у своїй церкві, водночас вони розгорнули активну боротьбу із сектантами, фактично вдаючись до тих її засобів та методів, якими в недалекому минулому послуговувалася Російська православна церква.

Джерела та література

1. Бернацький В. Релігійні настрої православного населення на Волині-Житомирщині у 1920-х рр. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://histans.com/JournALL/green/green_2012_15/15.pdf
2. Бондаренко В. Церковникам не дають відсіч / В. Бондаренко // Радянська Волинь. – 1929. – № 47. – с. 18.
3. Жилюк С.І. Обновленська церква в Україні (1922-1928) / С.І. Жилюк. – Рівне : РДГУ, 2002. – 384 с.
4. Жилюк С.І. Сектанти України та Волині в 20-х роках ХХ ст. / С.І. Жилюк // Житомирщина на зламі тисячоліть: Науковий збірник "Велика Волинь". Т. 21. – Житомир, 2000. – С. 162.
5. Киридон А. М. Час випробувань: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х рр. / А. М. Киридон. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 384 с.
6. Петрушко В. Автокефалистские расколы на Украине и проблема их преодоления: канонический аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.edms.org/index2.php?option=com_content&task=view&feid:=250&pop=1&page=0&Itemid=70
7. Подлинный лик сектантства // Вестник Священного Синода Православной Российской Церкви. – 1927. – № 3 (16). – С. 7-12.
8. Ульяновський В. Історія Церкви та релігійної думки в Україні / В. Ульяновський. – Кн.2. – К.: Либідь, 1994. – 324 с.
9. Белоликов В.3. О церковном предании (против сектантства) // Вестник Священного Синода Православной Российской Церкви. – 1927. – №1. – С. 14-19.
10. Белоликов В.3. Первые века христианства (к сектам всех направлений) // Вестник Священного Синода Православной Российской Церкви. – 1928. – №1. – С. 16-18.
11. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. П-2, оп.31. 1923 г., спр. 56: Политдоклады секретаря Волынского губкома КП(б)У в ЦК КП(б)У о партийной работе и политико-экономическом состоянии губернии, арк. 19 – 20.
12. ДАЖО, ф. П-85, оп.1. 1925 г., спр. 179: Циркуляры ЦК КП(б)У о работе школ политграмоты, антирелигиозной пропаганды, популяризации постановлений партии и др. Вопросам агитационно-пропагандистской работы, арк. 81 – 82.

Novak-Golubeva Yu. V. The attitude of the Synodal (Renovationist) Church in Ukraine to the sectarians in the 1920s.

This article analyzes the position of the Synodial (Renovation) church to sectarian movement in Ukraine in the 1920's.; were explored the reasons about increasing the number of sectarian communities; were observed the main methods of polemic against sectarianism. The scientific explorations have included a wide range of contemporary religious periodicals. The author analytically is considering the anti-sectarian reports and Renovationists' sermons. There was identified the basic provisions and incentives of Renovation struggling with sectarianism. A researcher traces the dynamic in the relationship between Synodial (Renovation) church and religious minorities during the 1920s.

Key words: Synodial (Renovation) church, molokans, sectarianism, the Holy Synod.

Новак-Голубева Ю. В. Отношение Синодальной (Обновленской) церкви в Украине к сектантам в 1920-х гг.

В статье анализируются позиция Синодальной (Обновленской) церкви по отношению к сектантскому движению Украины в 1920-х гг.; выяснены основные причины увеличения количества сектантских общин; прослежены основные методы полемики с сектантством. В научной разведке автор привлекает широкий спектр религиозной периодики того периода. Аналитически рассматривая антисектантские доклады и проповеди обновленцев, выделяет основные положения и мотивации борьбы обновленчества с сектантством. Также исследовательница прослеживает динамику отношений Синодальной (Обновленческой) церкви и религиозных меньшинств в течение 1920-х гг.

Ключевые слова: Синодальная (Обновленская) церковь, молоканы, сектантство, Священный Синод.